

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การปฏิบัติตนทางด้านศาสนาของผู้สูงอายุในชนบท ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากิจกรรมและแนวคิด ตลอดจนถึงเงื่อนไขปัจจัยในการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาของผู้สูงอายุในชนบท ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเอง ใช้เวลาในการดำเนินการทั้งสิ้น 1 ปี กับอีก 9 เดือน และในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้วิจัยได้ใช้เวลาอยู่ในพื้นที่ที่ทำการศึกษาโดยตลอด เพื่อเป็นการนำเสนอรายละเอียดแต่ละขั้นตอนในบทนี้จึงนำเสนอตามหัวข้อดังนี้

1. แหล่งข้อมูล

1.1. ข้อมูลเอกสาร

ในช่วงต้น ๆ ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ที่มีผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาการเขียนไว้ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความเชื่อ เช่น งานของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ ปยุตโต) สนิท สัมครการ สิทธิ นุตระอินทร์ อมรา พงศาพิชญ์ ฉลาดชาย รมิตานนท์ และมณี พยอมยงค์ เป็นต้น เอกสารที่เกี่ยวกับการผลิตข้าวทางวัฒนธรรม เช่น งานของอานันท์ กาญจนพันธ์ กาญจนา แก้วเทพ และงานของเพ็ญศรี จุลกาญจน์ เป็นต้น เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชีวิตวัฒนธรรม เช่น แนวคิดที่นำเสนอในงานของ ศรัศกร วัลลิโกดม เป็นต้น นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยยังได้ศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่มีผู้ทำไว้ก่อนแล้ว โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการผลิตข้าวทางวัฒนธรรม และการถ่ายทอด เช่น งานของบุญทวี อุปละกุล สมศักดิ์ วชิรพันธ์ และหทัยรัตน์ สามิบัติ เป็นต้น และงานวิจัยที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้สูงอายุ เช่น งานของ สมประสงค์ พันธุประยูร และเดชา เส็งเมือง เป็นต้น หลังจากนั้น ผู้วิจัยจึงได้ประมวลเป็นแนวคิดเพื่อวางเป็นกรอบในการศึกษาเบื้องต้น

1.2. ข้อมูลจากบุคคล

ในการศึกษาข้อมูลจากบุคคล ผู้วิจัยเข้าศึกษากับบุคคลสองกลุ่ม กลุ่มแรกคือ คณาจารย์จากภาควิชาส่งเสริมการศึกษา สาขาวิชาการศึกษาอกระบบ และเพื่อนสมาชิกในห้องที่เป็นนักศึกษารหัส 40 ส่วนกลุ่มที่สองคือ ชาวบ้านที่เป็นศรัทธาวัดวิเวกวนาราม ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งสองกลุ่มนี้ ผู้วิจัยได้ใช้

เวลาพบปะและพูดคุยอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้รายละเอียดในประเด็นที่จะศึกษาเพิ่มมากขึ้น แนวคิดข้อชี้แนะเกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษาได้มาจากคณาจารย์และเพื่อนสมาชิกนักศึกษารหัส 40 ทุกคน ที่คอยตัดในส่วนที่เกินขอบเขต และเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดตกบกพร่อง พร้อมทั้งการเสนอข้อคิดเห็นต่าง ๆ เพื่อความชัดเจนของปรากฏการณ์ที่จะศึกษา จนกลายเป็นกรอบแนวคิดที่มีความชัดเจนมากขึ้น ส่วนชาวบ้านที่เป็นศรัทธาวัถวิเวกฯ ที่มาปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาที่วัด ผู้วิจัยก็ได้ใช้เวลาในการพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษาเพื่อวางเป็นกรอบในเบื้องต้นเช่นกัน ซึ่งส่วนมากแล้วจะใช้เวลาที่ชาวบ้านมาประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่วัด ในวันพระหรือวันสำคัญอื่น ๆ

2. การเข้าถึงข้อมูล

ในการเข้าถึงข้อมูลเอกสาร ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์จากเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของคณะต่าง ๆ เช่น คณะศึกษาศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และเจ้าหน้าที่ของสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ช่วยในการค้นคว้าและแนะนำเอกสารตำราทางวิชาการ ที่เกี่ยวกับเรื่องที่สนใจจะทำการวิจัย ส่วนข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน ประวัติวัด เป็นเอกสารที่พิมพ์แจกแก่ประชาชนทั่วไปอยู่แล้ว หากมีประเด็นไหนที่ไม่มีความชัดเจนเพียงพอ ผู้วิจัยก็จะเข้าไปพูดคุยกับผู้สูงอายุในหมู่บ้านที่เป็นคนกลุ่มแรกที่ได้ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชน เช่น จากบ้านโป่งหมู 6 ก็มีลุงมิน ปงหาร จากบ้านท่ายาวหมู 11 ก็มีลุงสม อิก้าเนิด และจากบ้านวิเวกหมู 8 ก็มีลุงมี ทับเลื่อน เป็นต้น ผู้สูงอายุเหล่านี้ สามารถให้คำอธิบายเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่ไม่มีในเอกสาร หรือมีแล้วแต่ยังไม่ชัดเจน ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

การเข้าถึงข้อมูลจากบุคคล ในช่วงต้น ๆ ของการเริ่มวิจัย ผู้วิจัยได้เข้าร่วมประชุมอบรม ตามที่ทางภาควิชาได้จัดขึ้น เช่น การอบรมการทำ PRA ที่บ้านขุนกลาง อำเภอจอมทอง การประชุมการนำเสนอความก้าวหน้าในการลงพื้นที่ของแต่ละกลุ่มที่คอยช่วยดีหมี อำเภอแมริม และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากเพื่อนสมาชิกในห้องเรียน และจากอาจารย์ทุกท่านที่คอยเสริม และชี้แนะ นอกจากนั้น ก็ยังมีผู้เชี่ยวชาญจากที่อื่นที่ได้รับเชิญมาบรรยาย เช่น อเนก นาคนบุตร ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ พัฒน์ และ อานันท์ กาญจนพันธ์ เป็นต้น ท่านเหล่านี้ได้ให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการวิจัยด้านมานุษยวิทยา การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และการนำวัฒนธรรมชุมชนไปใช้ในงานพัฒนา จนทำให้ผู้วิจัยมองเห็นประเด็นได้ชัดเจนขึ้น

ส่วนการเข้าถึงข้อมูลจากบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้น เมื่อต้นปีพุทธศักราช 2540 ผู้วิจัยได้ย้ายจากสำนักงานบริหารงานโครงการพระธรรมจาริกส่วนภูมิภาค วัดศรีโสดา เชียงดอยสุเทพ ซึ่งผู้วิจัยเป็นครูสอนปริยัติธรรมของโรงเรียนในโครงการฯ มาอยู่ในชุมชนที่ทำการวิจัยซึ่งก็คือวัดวิเวกวาราม ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งโครงการฯได้เปิดโรงเรียนในเครือขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ทำให้ผู้วิจัยรู้จักกับชาวบ้านบางคนและพระที่เป็นคนในชุมชนมาก่อนแล้ว แต่เมื่อถึงเวลาเริ่มต้นทำการวิจัยอย่างจริงจัง ในปีพุทธศักราช 2542 ผู้วิจัยได้ถือโอกาสแนะนำตัวกับชาวบ้านที่มาประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่วัด เช่น พ่อหนานเย็น แม่ตีบ ลุงสม และแม่บุญถึง เป็นต้น ซึ่งท่านเหล่านี้ ในหน้าเช้าพระราชาจะมานอนวัดเป็นประจำ ยิ่งทำให้ผู้วิจัยได้มีเวลาพูดคุยมากยิ่งขึ้น ส่วนชาวบ้านที่ตามปกติจะไม่ค่อยมาวัด แต่จะมาเมื่อถึงวันสำคัญ เช่น ปีใหม่เมือง หรือประเพณีสงกรานต์เป็นต้น ผู้วิจัยก็ได้ใช้โอกาสนี้ส่วนหนึ่งในการสร้างความคุ้นเคยและแนะนำตัวกับชาวบ้าน นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้ใช้เวลาอีกส่วนหนึ่งในการไปพบปะและพูดคุยกับชาวบ้านในหมู่บ้าน โดยอาศัยพระพันศักดิ์ กันทาเดช ซึ่งเป็นพระที่อยู่ในชุมชนมานานและชาวบ้านก็คุ้นเคยเป็นอย่างดี จนสามารถพูดคุยออกเล่นได้ เป็นผู้ช่วยในการเดินแนะนำตัวกับชาวบ้านที่ละหลังคาเรือน ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี ในช่วงนี้ผู้วิจัยก็ได้ถือโอกาสทำแผนที่ทางประชากรและแผนที่ทางกายภาพของหมู่บ้านอย่างคร่าว ๆ ไปด้วย จากการที่ผู้วิจัยเดินสำรวจทุกหลังคาเรือนทำให้ผู้วิจัยสามารถระบุได้ว่า บ้านหลังไหนมีสมาชิกกี่คน และหัวหน้าครอบครัวชื่ออะไรเป็นต้น ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้ก็ได้ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงระบบการดำเนินในแต่ละวันของชาวบ้านเพิ่มเติมด้วย การแนะนำตัวอีกเวทีหนึ่งก็คือ เมื่อเวลาที่ผู้วิจัยต้องเข้าไปทำธุระในเมือง เช่น ไปพบอาจารย์ที่ปรึกษาผู้วิจัยจะต้องเดินทางด้วยเท้าไปขึ้นรถโดยสารที่บ้านแม่ใจเป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร ในระหว่างทางก็จะผ่านบ้านของชาวบ้าน ผู้วิจัยก็ถือโอกาสแวะเยี่ยมเยียนด้วย เพื่อเป็นการสร้างความคุ้นเคย เช่น บ้านของพ่อตา บ้านของยายปา และบ้านของลุงมี เป็นต้น ในส่วนของผู้นำหมู่บ้านผู้วิจัยก็ได้เข้าไปพูดคุยเพื่อบอกถึงวัตถุประสงค์ที่จะทำวิจัย และขออนุญาตใช้พื้นที่ที่ปกครองเพื่อทำการศึกษา ซึ่งก็ได้รับความอนุเคราะห์จากผู้นำหมู่บ้านเป็นอย่างดี แต่เพื่อให้สอดคล้องกับระบบราชการ ผู้วิจัยก็ได้ทำหนังสือขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นการส่วนตัว ส่งถึงผู้นำหมู่บ้านทั้งสามหมู่บ้าน ในส่วนของเจ้าอาวาสและพระผู้อาวุโสในวัด ผู้วิจัยใช้การพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษาวิจัยเอง เพราะรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อนแล้ว ในตอนนี้ก็มีพระที่อายุมากกว่า 70 ปีขึ้นไปบางรูป มาบ่นว่า การศึกษาทุกวันนี้ทำไมต้องไปเกี่ยวข้องกับคนอื่น หรือทำไมต้องไปรู้ประวัติของคนอื่น ไม่เหมือนเมื่อก่อน แค่อ่านหนังสือก็

จบแล้ว ไม่เห็นต้องรู้เรื่องคนอื่นเลย ผู้วิจัยก็ได้อธิบายให้ฟังว่า มันเป็นการศึกษาคนละแบบ คนละสมัยกัน การศึกษาทุกวันนี้ ผู้ที่เรียนจะต้องคิดเป็น และต้องรู้จักเรื่องของหมู่บ้านของตนเอง มากกว่าเรื่องในหนังสือ อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ก็ไม่ถือว่าเป็นอุปสรรคในการทำการศึกษาแต่อย่างใด

จากการที่ผู้วิจัยคุ้นเคยกับชาวบ้านมาก มีผลดีทำให้ได้ข้อมูลแบบคนใน และในขณะเดียวกัน ก็อาจจะเกิดผลเสีย คือความมีอคติ (Bias) ของข้อมูล เพื่อแก้ปัญหานี้ ผู้วิจัยจึงได้หยุดการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นบางช่วง ช่วงละประมาณ 10 – 15 วัน ทุก 2 เดือน และได้ใช้เป็นเวลาในการมองแบบคนนอกกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งไปพบและพูดคุยกับอาจารย์ที่ปรึกษา เพื่อให้เห็นมุมมองแบบคนนอกอย่างแท้จริงด้วยเช่นกัน

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1. วิธีเก็บข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยได้ศึกษาดำรง หรือเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่จะศึกษา หลังจากนั้น จึงประมวลเป็นแนวคิด เพื่อใช้เป็นเครื่องนำทางในการเก็บข้อมูล แต่ไม่ได้นำแนวคิดหรือทฤษฎีไปวางไว้แล้ว นำปรากฏการณ์มาสวมใส่ ผู้วิจัยปล่อยให้ความจริงเล่าเรื่องของมันไปเองตามธรรมชาติ แนวคิดทฤษฎีเป็นเพียงเครื่องส่องนำทาง ส่วนข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติหมู่บ้าน ผู้วิจัยก็ใช้เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะเนื้อหาไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร แต่ก็เพิ่มเติมได้ด้วยการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านและผู้อาวุโสในชุมชน

3.2. วิธีเก็บข้อมูลจากบุคคล ทั้งกลุ่มเป้าหมายหลัก และกลุ่มเป้าหมายรอง

ในการเก็บข้อมูลจากบุคคล ผู้วิจัยได้แบ่งผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุในชุมชน ที่ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาทั้งที่วัดและที่หมู่บ้านจำนวนทั้งสิ้น 9 คน โดยใช้วิธีแบ่งตามฐานะทางเศรษฐกิจ โดยพิจารณาจาก การถือครองที่ดิน สภาพบ้านเรือน เครื่องใช้สอยในเรือน รายได้ประจำเดือน รายได้ประจำปี และ หนี้สิน เป็นต้น เป็นตัวแบ่ง โดยแบ่งเป็น ฐานะสูง ฐานะปานกลาง และฐานะต่ำ ตามลำดับ กลุ่มละ 3 คน โดยได้มาจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลเอง สัมภาษณ์คนอื่น ๆ ในชุมชน และสังเกตเพิ่มเติม จนแน่ใจได้ว่า เป็นผู้มีฐานะเช่นนั้นจริง ซึ่งกลุ่มตัวอย่างทั้ง 9 คนนี้ จะเป็นผู้ให้ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลรอง เช่น ผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรม ผู้นำหมู่บ้าน และพระสงฆ์ เป็นต้น กลุ่มผู้ให้ข้อมูลรองจะเป็นผู้เพิ่มเติมในส่วนที่ผู้ให้ข้อมูลหลักให้แล้ว แต่ยังไม่สมบูรณ์

3.3. การบันทึกข้อมูล

ผู้วิจัยได้จัดเตรียมแบบบันทึกข้อมูลออกเป็น 2 ลักษณะ คือ แบบบันทึกประจำวัน ใช้ในการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในแต่ละวัน และบันทึกทุกวันที่เก็บรวบรวมข้อมูล และแบบบันทึกภาคสนาม ใช้ในการบันทึกการสังเกต การสัมภาษณ์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลตอบคำถามการวิจัย โดยในแบบบันทึก แบ่งเป็น 2 ช่อง คือ ช่องที่หนึ่ง เป็นข้อเท็จจริงที่ได้จากการสังเกต หรือสัมภาษณ์ และช่องที่สองเป็นความคิดเห็นของผู้วิจัย ต่อข้อมูลที่ได้มา และในการบันทึกแต่ละครั้ง ผู้วิจัยก็ได้สังเกตผู้ให้ข้อมูลว่า มีความน่าเชื่อถือและไว้วางใจผู้วิจัยได้มากน้อยแค่ไหน หากไม่ไว้วางใจก็จะจำเอา แล้วเก็บไปบันทึกที่ที่พิกแทน

4. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้คือ

การสังเกต แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยใช้มุมมองแบบคนใน เช่น การเข้าร่วมในประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน แล้วสังเกตไปด้วย และประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ตามหัวข้อการวิจัยส่วนมากก็มักเกิดขึ้นที่วัด จึงถือเป็นโอกาสอันดีที่ผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตอย่างใกล้ชิด เพราะสถานการณ์ของผู้วิจัยก็เอื้อประโยชน์เช่นนั้นอยู่แล้ว ส่วนแบบที่สองคือ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยคอยสังเกตอยู่ห่าง ๆ และใช้มุมมองแบบคนนอก มองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ส่วนมากก็มักจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนอกวัด เช่น งานศพ และพิธีไหว้ผีเป็นต้น การสังเกตทั้งสองอย่างนี้ ผู้วิจัยใช้ในพื้นที่ในช่วงที่เก็บรวบรวมข้อมูลโดยตลอด

การสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท เช่นกัน คือ การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ซึ่งวิธีนี้ผู้วิจัยได้เตรียมคำถามมาเรียบร้อยแล้ว ถามผู้ให้ข้อมูลไปตามคำถามที่เตรียมมา วิธีนี้มักจะไม่ค่อยได้ผลกับผู้สูงอายุที่อยู่ตามชนบท เพราะการดำเนินชีวิตในแต่ละวันไม่ค่อยคุ้นเคยกับคำถามที่เป็นทางการ ซึ่งวิธีนี้ผู้วิจัยใช้น้อย ส่วนวิธีที่สองคือ การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ได้แก่การพูดคุยกันไปตามปกติธรรมดา และเมื่อได้โอกาสก็จะใช้คำถามที่เกี่ยวกับปัญหาการวิจัยทันที และใช้แบบภาษาพูดของชาวบ้าน วิธีนี้ผู้วิจัยใช้มาก เพราะผู้ให้ข้อมูลสามารถเล่าเรื่องราว และแสดงความคิดเห็นไปตามธรรมชาติ และเป็นกันเองทั้งสองฝ่าย

การทำประวัติชีวิต เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ เพื่อจะได้ทราบถึงความเป็นมาและฐานะทางเศรษฐกิจ ตลอดจนภูมิหลังของแต่ละคน เพื่อให้ได้ข้อมูลระดับลึกยิ่งขึ้น (ประวัติชีวิตผู้ให้ข้อมูล ดูที่ภาคผนวก)

การสนทนากลุ่ม ใช้เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็น เพิ่มเติมแก้กันและกัน บางครั้งในกลุ่มก็มีเพียง 2 คน หรือมากที่สุดก็มี 5 คน วิธีนี้ได้ใช้ตามแต่โอกาสจะอำนวย เพราะโอกาสที่ชาวบ้านผู้เป็นกลุ่มตัวอย่าง จะมารวมตัวกันมีไม่บ่อยนัก ทั้งนี้เพราะบ้านพักอาศัยอยู่ห่างไกลกัน เวลาที่รวมตัวกันมักจะเป็นงานเทศกาลประจำปีที่จัดขึ้นที่วัด

นอกจากนี้แล้ว ผู้วิจัยก็ได้ใช้อุปกรณ์คือเครื่องบันทึกเสียง เพื่อช่วยในการบันทึกข้อมูลด้วย แต่ได้ใช้กับผู้ให้ข้อมูลเป็นบางคนเท่านั้น เพราะผู้สูงอายุบางคนไม่มีความคุ้นเคยกับเครื่องดังกล่าว จึงอาจทำให้เกิดความไม่กล้าที่จะพูด เพราะเห็นเป็นทางการมากเกินไป และในสถานการณ์เช่นนี้ ผู้วิจัยก็ได้ใช้วิธีจำข้อมูลเอา โดยเฉพาะประเด็นที่สำคัญ และบันทึกทันทีเมื่อเห็นว่าเหมาะสมแก่โอกาส

5. การตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อเห็นว่าได้ข้อมูลเพียงพอที่จะตอบคำถามการวิจัยแล้ว โดยความเพียงพอของข้อมูล พิจารณาจากความถี่ของคำตอบ เช่น ตอบซ้ำกันหลายคนและหลายครั้ง และถ้าหากตอบต่างกัน ก็สำรวจสาเหตุเบื้องหลังที่ทำให้ตอบต่างกัน จนเห็นว่าถูกต้องแม่นยำแล้ว จึงเริ่มตรวจสอบข้อมูล โดยใช้วิธีตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) คือการพิสูจน์ว่า ข้อมูลที่ได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ โดยพิจารณาจากบุคคล สถานที่ และ เวลาที่แตกต่างกัน เช่น คำตอบหนึ่ง ถ้าหากถามคนอื่น จะตอบเหมือนกันหรือไม่ ถ้าหากถามต่างสถานที่กัน เช่น เคยถามที่บ้าน แล้วเปลี่ยนไปถามที่วัดจะตอบเหมือนกันหรือไม่ และถ้าหากถามต่างเวลากัน เช่น เคยถามตอนเช้า แล้วเปลี่ยนไปถามตอนเย็น คำตอบจะเหมือนกันหรือไม่ และการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีเก็บรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) คือการใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น ใช้การสัมภาษณ์ แล้วเปลี่ยนเป็นการสังเกต หรือทั้งสองอย่างควบคู่กันไป เมื่อผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า คำตอบค่อนข้างจะเหมือนกัน ตามหลักวิธีการตรวจสอบ จึงยุติการเก็บข้อมูล

หลังจากนั้น ผู้วิจัยก็เริ่มวิเคราะห์ข้อมูล โดยการนำข้อมูลที่ได้ไปจำแนกหมวดหมู่ตามหัวข้อที่วางไว้ เพื่อตอบคำถามการวิจัย ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ขั้นสุดท้าย เพราะในช่วงเก็บรวบรวมข้อมูล ก็ได้มีการวิเคราะห์เป็นระยะ ๆ อยู่แล้ว เมื่อได้วิเคราะห์ข้อมูลแล้ว ก็นำเสนอข้อมูลดังนี้

1. วิเคราะห์และบรรยายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น อธิบายถึงสภาพทั่วไปของบริบทชุมชนที่เกิดปรากฏการณ์นี้

2. นำข้อมูลที่ได้จากการทำประวัติชีวิต การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม มาวิเคราะห์และอภิปรายผล โดยนำแนวคิดที่ตั้งไว้มาวิเคราะห์เชื่อมโยงประกอบการอภิปราย เพื่อนำเข้าสู่บทสรุปที่เป็นนามธรรมใหม่
3. ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ โดยการพรรณนาความ ดังที่ปรากฏ

ระยะเวลาในการศึกษา

ผู้วิจัยได้ใช้ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย ในครั้งนี้ทั้งสิ้น 1 ปี กับอีก 9 เดือน โดยทุกขั้นตอนตั้งแต่การลงพื้นที่ การเก็บรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

กันยายน 2542 - ธันวาคม 2542 เป็นช่วงที่เริ่มแนะนำตัวกับชาวบ้าน และผู้นำหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ เพราะผู้วิจัยอยู่ในพื้นที่การวิจัยมาก่อนแล้ว พร้อมกันนั้นก็จัดทำแผนที่ทางประชากร และแผนที่ทางกายภาพของหมู่บ้าน

มกราคม 2543 - เมษายน 2543 เป็นช่วงที่เริ่มศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชนที่ศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น

พฤษภาคม 2543 - พฤศจิกายน 2543 เป็นช่วงที่เริ่มเข้าสู่การเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับที่ลึกซึ้ง พร้อมกับการวิเคราะห์ข้อมูล

ธันวาคม 2543 - พฤษภาคม 2544 เป็นช่วงที่เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อตอบคำถามการวิจัยในระดับที่ลึกมากขึ้น พร้อมกับการวิเคราะห์ และอภิปรายผลข้อมูล หลังจากนั้นได้ดำเนินการจัดพิมพ์และนำเสนอผลการวิจัย เป็นลำดับสุดท้าย.